

Arhe XII, 23/2015

UDK: 1 : 371.214 (497.1)“1917/1941”

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

NASTAVA FILOZOFIJE U VOJVOĐANSKIM GIMNAZIJAMA U MEĐURATNOM PERIODU

(Svodna studija Naučno-istraživačkog projekta 2011-2015.)

Naša filozofska kultura dugo je trajala u znaku nedostatka brojnih neophodnih elemenata. Nedostajala su sistematska istraživanja nacionalne filozofske baštine. Malo je knjiga, studija, ogleđa, prevoda i bibliografija koji bi u svom misaonom i istraživačkom središtu imale problematiku filozofske propedeutike, metodike i didaktike filozofije, kao i same istorije filozofije. Objasnjenje za takvo stanje delom se može naći u odsustvu volje među filozofskim delatnicima za „podelom rada”. Ona je iznova ohrabrivana uverenjima da ti elementi filozofske kulture spadaju u rubna područja filozofske „infrastrukture”.

Na Odseku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu od početka je učvršćivano uverenje da visokoškolske studije filozofije moraju počivati na klasičnim paradigmatima evropske filozofske kulture, ali ne nikako uz suspenziju interesa za proučavanje vlastite nacionalne filozofske baštine. Taj se interes opredmetio u trogodišnjem naučno-istraživačkom projektu „Tradicija nastave filozofije u prvim srpskim gimnazijama (Sremski Karlovci, Novi Sad)”. Na Projektu su radili nastavnici i saradnici Odseka za filozofiju, a finansiran je od strane Ministarstva nauke i zaštite sredine Republike Srbije. Rezultati Projekta su objavljeni u četiri sveske tematskog zbornika „Propaidea” (2008-2010). Na Odseku za filozofiju – na tragu iste istraživačke orijentacije – nastavljen je rad na rekonstruisanju vrednosti nacionalne filozofske baštine u drugom naučno-istraživačkom projektu „Nastava filozofije u srpskim gimnazijama Vojvodine u međuratnom periodu”. Rezultati tih istraživanja objavljeni su u četiri sveske zbornika „Propaidea” (2011-2014), kao i u ovoj svodnoj studiji. Studija sadrži sažete saradničke prikaze svih tema koje su činile projekat:

I

Milenko A. Perović

INTERBELLUM I GIMNAZIJSKA FILOZOFIJA

Razvitak filozofije kao gimnazijskog nastavnog predmeta u gimnazijama Vojvodine u međuratnom periodu (*Interbellum*) u bitnom je bio određen centralističkim karakterom prosvjetnog sistema Kraljevine Jugoslavije. Zakonski i programski okviri nastave filozofije bili su potpuno određeni hijerarhijom centralizovanog prosvjetnog sistema. U njemu je pozicija filozofije kao nastavnog predmeta trpjela znatnu redukciju, čak i u odnosu na herbartovsku koncepciju nastave filozofije koja je dominirala do Prvog svjetskog rata u srpskim gimnazijama u Karlovcima i Novom Sadu. Dijelom se to može objasniti stanjem duhovnih i prosvjetnih prilika u državi koja je bila opterećena aporijama u svim elementima svoje egzistencije, kao i teškim istorijskim zaostajanjem u razvoju.

1. *Stanje prosvjetnog sistema*

Društvena pozicija prosvjetnog sistema u njoj pokazuje se činjenicom da je skoro polovina stanovništva bila nepismena (popis iz 1931. godine). Školska mreža je bila nerazvijena. Razvojni indikatori pokazivali su ogromnu razliku između sjevera i juga države u rasprostranjenosti školske mreže. Godine 1939. u državi je radilo ukupno 1.086 škola za srednje obrazovanje s 213.100 đaka. Regionalni razvitak školskog sistema bio je vrlo neujednačen. Centralnoj Srbiji nedostajalo je srednjih škola. U Vojvodini je stepen razvijenosti školstva bio znatno viši. Postojala je gusta mreža državnih škola. Pored njih postojale su i crkvene škole (pravoslavne, katoličke i protestantske). Školstvo u Hrvatskoj manjim dijelom bilo je državno, a većim dijelom u rukama crkve. Slovenija je imala još bolju školsku mrežu od Hrvatske.

U *Interbellum* Jugoslavija je ušla s dva univerziteta, Beogradskim i Zagrebačkim. Godine 1919. godine osniva se Ljubljanski univerzitet. Ipak, univerzitetsko školstvo zaostajalo je u odnosu na većinu evropskih zemalja. Školske 1938/39. godine djelovalo je 29 univerzitetskih ustanova na kojima je studiralo 17.734 studenata. Za dvadesetak godina postojanja države (1922-1939) diplomiralo je ukupno 29.080 studenata. Studenti su većinom poticali iz građanskih slojeva.

U načelu, jugoslovenskoj državi nedostajalo je finansijskih sredstava i političke volje da znatnije razvija školstvo. Ono je doživjelo napredak prije

svega u Srbiji i Hrvatskoj. Razvoj školstva u Hrvatskoj dijelom je bio motivisan strategijom države da osnivanjem sekularnih škola ublažava i suzbija prevlast Katoličke crkve u školstvu. Ipak, država je bila nužno upućena na saradnju s crkvom. Kraljevina se nije mogla odlučiti na uvođenje opšte obaveze školovanja. Za područja koja su ranije bila pod austrougarskom upravom, a to se odnosi i na Vojvodinu, to je značilo izvjesni nazadak, jer je u njoj sve do 1918. godine bilo obavezno osmogodišnje osnovno obrazovanje.

2. *Pozicija filozofije u gimnazijama*

Specifičnu poziciju filozofije (filozofskih disciplina) kao nastavnog predmeta u gimnazijama međuratne Jugoslavije, kao i u gimnazijama na području međuratne Vojvodine nije moguće na valjan način predstaviti, istraživati niti interpretirati ako nije poznat evropski kulturno-obrazovni kontekst. Posebno značenje u razumijevanju toga konteksta imaju one evropske filozofsko-prosvjetne paradigme koje su na posredni ili neposredni način uticale da se oblikuju filozofsko-prosvjetne paradigme srpskih gimnazija u Vojvodini prije Prvog svjetskog rata, ali i jugoslovenske i vojvodanske filozofsko-prosvjetne paradigme u periodu *Interbelluma*. Srpske gimnazije u Vojvodini prije Prvog svjetskoga rata postojale su u okviru austrijskog (Karlovačka gimnazija), odnosno, ugarskog prosvjetnog sistema (Novosadska gimnazija). Postojale su kao dijelovi tih sistema, ali i kao nacionalne kulturno-prosvjetne institucije prvorazrednog značaja. Iz tih razloga sama ideja gimnazije, koja je jednoj i drugoj bila u osnovi, izvedena je iz vodećih ideja gimnazije toga vremena, u prvom redu prema modelima pruske, austrijske, a dijelom i ruske gimnazije. Filozofska doktrina, a onda i sama pozicija filozofije kao nastavnog predmeta u ovim je gimnazijama preuzimana iz najrecentnijih filozofskih diskusija vremena, *in concreto* iz sučeljavanja doktrine prosvjetiteljskog filantropizma i humboltovskog nehumanizma. Filozofija kao nastavni predmet oblikovana je na vodećim filozofskim podsticajima kantizma i hegelijanstva, ali je u drugoj polovini 19. vijeka (sve do Prvog svjetskoga rata) potpunu dominaciju izborilo herbartijanstvo. Ono se učvrstilo kao doktrina i sadržina gimnazijske filozofije u centralnoj Evropi, kao i u južnoslovenskim zemljama koje su se nalazile u Austrougarskoj monarhiji.

3. *Modeli gimnazija i filozofija*

Interbellum donosi određene razvojne promjene kako u filozofsko-prosvjetnoj paradigmi gimnazije, tako i u doktrini i sadržajima filozofije kao

gimnazijskog nastavnog predmeta, kao i relativne promjene u duhovnim, filozofskim i prosvjetnim pravcima uticaja na jugoslovensko i vojvodansko gimnazijsko školstvo. U potonjem smislu, snaga uticaja koncepta pruske i austrijske gimnazije nije oslabila, ali je nestao uticaj ruskog modela gimnazije. Nova politička i duhovna povezivanja Srbije, odnosno, Jugoslavije donijela su uticaje francuskog licejskog školstva. Modeli međuratne austrijske i pruske (tj. vajmarske) gimnazije ostali su mjerilom stvari i za jugoslovensku (i vojvodansku gimnaziju). Model francuskog liceja nije bilo moguće preuzeti u prosvjetni sistem Jugoslavije bez preduzimanja vrlo radikalnih preinaka cijeloga sistema. Tradicija gimnazijskog školstva na cijelom prostoru koji će se ujediniti u Kraljevinu Jugoslaviju bila je zasnovana na austrijskom i pruskom modelu. On je preuzet u organizaciji gimnazija u Sloveniji, Hrvatskoj, Vojvodini i Bosni i Hercegovini. Na posredni način na njemu se građene i gimnazije u kraljevinama Srbiji i Crnoj Gori. Francuski licej mogao je služiti dijelom kao model za teorijske komparacije s jugoslovenskom gimnazijom, dijelom kao uzor kojemu su neki pedagoški autori težili, dijelom kao osnova autokritike jugoslovenskog školstva. Zastupljenost filozofije i posebnih filozofskih disciplina kao nastavnih predmeta u francuskom liceju mogla je služiti samo kao nedostižni uzor, ali i u tom obliku samo onim autorima i kreatorima prosvjetnog sistema koji su dijelili uvjerenje o potrebi veće zastupljenosti filozofije u gimnazijskom nastavnom procesu.

II

Dragan Prole

GIMNAZIJSKI ŽIVOT FILOZOFIJE U MEĐURATNOM PERIODU

1. *Nužnost duhovnog jedinstva Evrope*

Jedna od ključnih promena, koju možemo da iščitamo na stranicama koje su potpisane perom gimnazijskih profesora nakon Prvog svetskog rata, u odnosu na predratni period, vezana je za neuporedivo drugačiju intonaciju kada je reč o izražavanju stavova o spoljnopolitičkim pitanjima. Nekadašnji distanciran, odmeren, štur i skroman govor o evropskim prilikama, sada je zamenjen suverenim i neuporedivo odlučnijim raspravljanjem. Kada je Beograd postao glavni grad, samocenzura je svoje mesto ustupila smelom, odlučnom ali i, kada su to prilike zahtevale, bezrezervno kritičkom pogledu ka celokupnoj Zapadnoj Evropi. Otvoreniji kritički pogled ka spolja doprineo je uobličavanju otvorenije i konkretnije samokritike. Ona je sada postala mnogo opsežnija i dublja od tradicionalnog lamentiranja nad nesrećnim istorijskim

okolnostima, kao i od jalove akademske kuknjave nad sveopštom nepismenošću, siromaštvom, ili nezainteresovanošću neukog puka za više nacionalne i duhovne interese. Doslednost argumentacije gimnazijskih nastavnika razvijala se u funkciji ostvarivanja vizije modernizovane, na najvišim evropskim standardima sazdane srpske, odnosno jugoslovenske zajednice.

Filozofija života i „nova” kultura. Presudne tendencije filozofskog mišljenja u međuratnom periodu bile su u znaku beskompromisnog opovrgavanja idealizma i racionalizma – čije naličje se sastojalo u afirmisanju kulture, kao odlučujućeg horizonta na čijem tragu valja filozofski razrešiti sve savremene praktičke probleme. Pouzdanje u gradivne moći kulture dovelo se u vezu sa promišljanjem sadašnjosti i budućnosti novih državnih zajednica slovenskih naroda. Svest o „slovenskoj misiji” bila je direktno omogućena prodorom filozofije života, čiji središnji interes je bio usmeren upravo ka kulturi. Veliki rat je otvorio pitanje destruktivne prirode Zapadne racionalnosti. Do tada vodeće evropske kulture nisu optužene samo za nečuvane razmere međusobnog uništenja, nego je dovedena u pitanje i mogućnost da one i u budućnosti ostanu lučonoše evropskog duha. Dijagnoze o sumraku na Zapadu ohrabrivale su najavu zore na Istoku, čime se zapravo veoma ozbiljno otvorilo pitanje šta uopšte za nas znači Evropa i u kojoj meri joj pripadamo. Ipak, entuzijazam pojedinih gimnazijskih nastavnika povodom rada na programu „nove kulture”, koji je počivao na neostvarivoj ideji nastavljanja srednjovekovnih kulturnih dostignuća u horizontu dobrovoljne izolovanosti od internacionalnih idejnih strujanja vlastitog vremena unapred je bio osuđen na neuspeh.

2. *Filozofska propedeutika i depersonalizacija*

Pojam filozofije se kod istaknutih međuratnih gimnazijskih nastavnika razvijao naočigled upitanosti u pedagošku i društvenu funkciju filozofske propedeutike. Pri tom se presudni zadatak poimanja filozofije u prvim decenijama dvadesetog veka sastojao u *stabilizovanju i očuvanju onoga što filozofiju čini filozofijom*. Bez toga napora se lako moglo dogoditi da pod naletima psihologizma upravo psihologija preuzme mesto i ulogu *prve filozofije*. Premda su svoja polazišta zasnovali na principima „nove škole”, koji se sažimaju u imperativu individuacije, čija prepoznatljivost počiva u razvijanju samostalnog mišljenja i sveobuhvatnom uvođenju ličnosti u nastavni proces, gimnazijski nastavnici ipak nisu negovali iluzije u pogledu onih segmenata društvene stvarnosti koji se ispostavljaju kao prepreka ostvarivanju jedinstvene škole. Jedna od presudnih nesuglasica jedinstvene škole i novog vre-

mena prepoznata je u pozadini euforičnog slavljenja industrijske proizvodnje i enormnog uvećanja produktivnosti. Koliko god oni imali pozitivan odjek na ukupno društveno bogatstvo, društvo čija prva premisa počiva na produktivnosti nije u prilici da stvori odgovarajući ambijent za razvoj „unutrašnjeg” života pojedinca. Tamnu stranu privredne modernizacije naši gimnazijski nastavnici su prepoznali u istom vrednosnom poretku, na osnovu kojeg se ona legitimije i slavi.

3. *Nastava filozofije i kulturna politika*

Samostalna država ulila je kod naših profesora dozu samopouzdanja koja je ranije nedostajala, a ispostavljala se kao neophodni zamajac ambicioznijih kulturnih projekata i dalekosežnijih filozofskih aspiracija. Prilikom formulisanja nove kulturne politike naši su nastavnici ukazivali da magnetska privlačnost samosvojnosti i imunosti na sve preteće spoljne tendencije i negativne uticaje deluje efikasno po nacionalni ego, ali u stvarnosti nudi tek odlaganje rešavanja aktuelnih problema, izolaciju i zamrzavanje postojećeg stanja stvari. Ono što u datom političkom trenutku deluje prikladno za uspešno emitovanje populističke retorike najčešće se ispostavlja kao potpuno neprikladno i neprimenljivo u živoj sadašnjosti, koja od sebe odbija sve što je na dugi rok uspavljuje i ograničava. Iz te perspektive, prosvetna uloga filozofije bila je da pruži svoj doprinos približavanju sveta neposrednih učeničkih iskustava i sveta nauke i saznanja. Minimalna zastupljenost filozofskih predmeta između dva svetska rata je osuđena kao neproduktivna i pogubna po filozofsku obrazovanost mladih ljudi. Svoj predmet srednjoškolski profesori su smatrali žrtvovanim, jer se u datim okolnostima ispostavlja kao svojevrsno strano telo, ostrvo koje je usamljeno i izolovano, lišeno značaja i statusa koji su se pripisivali nekim drugim predmetima. Nasuprot primera jugoslovenske marginalizacije filozofije, profesori su odlučno skretali pažnju na primer francuskog obrazovnog sistema u kojem je nastava filozofije na najvišim godinama zauzimala i do osam časova nedeljno. Argumentacija međuratnih profesora počivala je na uvidu u složenost tadašnjih prilika i mogućnosti filozofskih disciplina da unaprede postojeće stanje. Rezultat tih napora mogao bi se sažeti u predlogu da postojeći fond časova bude proširen etikom i estetikom. Kičma državne zajednice je prepoznata u moralu, pravu i ekonomiji, a pružanje podsticaja nedostajućim mehanizmima za sazrevanje svesti o njihovom značaju, kao i pripremanje za unapređenje ekonomske delatnosti pripisivani su upravo tim filozofskim disciplinama.

4. *Pomirenje nauke i života*

Nastavnički projekti unapređenja prosvetne politike Kraljevine Jugoslavije obuhvatali su daleko šire okvire i interese nego što je bio slučaj u prvim decenijama dvadeset i prvog veka. S jedne strane, oni su se ticali potrebe za ispitivanjem moralnih i psiholoških posebnosti tadašnje omladine, dok su se s druge odnosili na sistematsko osnaživanje institucionalne infrastrukture ukupnog kulturnog razvoja. Za razliku od savremene malodušnosti, međuratni nastavnici filozofije sagledavali su gimnazijsku nastavu kao jedan od motora budućeg razvoja, koji će obezbediti slovenskim narodima daleko značajnije mesto na kulturnoj mapi Evrope. Umetnost vaspitanja za buduće društvo, o kojoj su oni govorili s toliko osećaja i razumevanja, ostaje i danas presudni izazov za svakog nastavnika filozofije.

III

Željko Kaluđerović

ZASTUPLJENOST FILOZOFSKIH PREDMETA I TEMA U "IZVEŠTAJIMA" I DRUGIM DOKUMENTIMA KARLOVAČKE I NOVOSADSKJE GIMNAZIJE

1. *Autonomnost Karlovačke gimnazije u kreiranju nastave filozofije u periodu od 1917. do 1941. godine*

Analizom „Izveštaja” i drugih dostupnih izvora utvrdili smo da su postojale tri faze u radu Karlovačke gimnazije u ovom razdoblju. U prvom periodu, od školske 1917/18. do školske 1923/24. godine, ništa se supstancijalno u njenom ukupnom radu nije promenilo tj. istrajavalo se i dalje na idealu klasičnog obrazovanja. Drugi period, od školske 1924/25. do školske 1932/33. godine, predstavlja razdoblje postupne promene statusa Škole iz klasične u realnu gimnaziju. U trećem periodu, od školske 1933/34. do školske 1940/41. godine, Gimnazija je bila u dvojnomo statusu realne i klasične škole. Iako bi se moglo pomisliti da se koncipiranje nastave iz filozofskih predmeta u Gimnaziji automatski usaglašavalo sa donetim aktima, naročito tokom drugog i trećeg perioda njenog rada, u stvarnosti se to nije dešavalo. Evidentirane su promene naziva filozofskih predmeta, obima nastave iz njih, menjali su se predavači i korišćena literatura u nastavi, ali ove i druge promene nisu promptno sledile korekcije planova i programa, ustava, zakona, propisa i uredbi. Nastava iz Filozofske propedeutike i Osnova filozofije u Karlovačkoj gimnaziji imala je osobenu evoluciju, relativno nezavisnu od

implementiranih izmena, a njeno oblikovanje nije se podudaralo odnosno retko je koincidiralo sa nagoveštenim i primenjenim odlukama i rešenjima.

2. *Analiza zastupljenosti filozofskih predmeta i tema u „Izveštajima” Karlovačke gimnazije (Period od 1917-1941. godine)*

Utvrđili smo da se pomenuto razdoblje u radu Karlovačke gimnazije može segmentirati na dva perioda. U prvom periodu, od školske 1917/18-1932/33. godine, nastava iz Logike i (Empirijske) Psihologije u okviru Filozofske propedeutike odnosno Osnova filozofije odvijala se, sa jednim izuzetkom (školske 1929/30. godine), u dva završna razreda Gimnazije. U drugom periodu, od školske 1933/34. do 1939/40. godine, predavanja iz Osnova filozofije držala su se samo u osmom razredu Gimnazije, a u većem delu ovog perioda verovatno su predavani Logika i/ili Osnovi psihologije tj. Psihologija. Za to vreme iz Latinskog jezika proučavani su Ciceronovi retorički i filozofski spisi, uz navođenje dela koja su bila zastupljena u nastavi: *De officiis* i *Tusculanae disputationes*. Iz Grčkog jezika obrađivani su Platonova *Odbrana Sokratova*, *Kriton*, *Eutifron*, *Fedon* i *Meneksen*. Ono što dodatno pojačava filozofsku notu gradiva iz jezika starih Helena je obaveštenje, koje se pojavljuje u jednom „Izveštaju”, da se, pored Platonove *Apologije* i *Kritona*, izučavao i „literarni uvod u istoriju grčke filozofije”. U „Izveštajima” Karlovačke gimnazije nalazi se informacija da su prevedeni i komentarisani i „odabrani delovi iz Aristotela”.

3. *Autonomnost Novosadske gimnazije u kreiranju nastave filozofije u periodu od 1914. do 1941. godine i analiza zastupljenosti filozofskih predmeta i tema u njenim „Izveštajima”*

Uvidom u „Izveštaje” Novosadske gimnazije i drugu dostupnu građu zaključeno je da se razmatrana epoha može segmentirati na dva međusobno temporalno nepovezana perioda. Prvi period sastoji se od dve celine (prva, od školske 1918/19. do 1924/25. godine i druga, od školske 1930/31. do 1932/33. godine). U ovim školskim godinama Filozofska propedeutika i/ili Filozofija bila je najviše zastupljena u nastavi u Gimnaziji (predavana je u dva završna razreda (VII i VIII), sa nedeljnim fondom od 4 časa). Drugi period takođe je vremenski fragmentiran (od školske 1914/15. do 1917/18. godine, od školske 1925/26. do 1929/30. godine i od školske 1933/34. do 1939/40. godine). Položaj Filozofske propedeutike i/ili Filozofije bio je ne-

zavidniji nego u prethodnom periodu, sa fondom od samo 2 časa nedeljno u VIII razredu Gimnazije. Tokom istraživnog perioda rada Novosadske gimnazije desile su se mnoge značajne promene i donete bitne odluke u vezi njenog funkcionisanja, ali organizacija i izvedba nastave iz jedinog filozofskog predmeta, kao ni u slučaju Karlovačke gimnazije, nije automatski i dosledno pratila sve ove mene. Iz Latinskog jezika, konačno, proučavana su i prevedena Ciceronova dela (*De imp. Gn. Pomp., In Catilinam Oratio, Pro Archia poeta oratio, De senectute, Laelius de amicitia, De amic.*), radovi Seneke (*De divitibus*), te prevedene neimenovane Sokratove izreke. Kada je reč o Grčkom jeziku, čitali su se i tumačili, između ostalog, Ksenofontove Uspomene o Sokratu kao i delovi Platonove *Odbrane Sokratove*.

IV

Damir Smiljanić

PERSPEKTIVE FILOZOFIJE NASTAVE U MEĐURATNOM PERIODU

U kontekst promišljanja svrhe, organizacije i konkretnog sprovođenja nastave filozofije u srpskim gimnazijama u Vojvodini u periodu između dva svetska rata spadaju i refleksije u okviru *filozofije obrazovanja*, na čijem tlu se promišljaju glavne pretpostavke određenog vaspitnog sistema. Prema autorovom mišljenju *filozofija nastave*, upravo kao deo filozofije obrazovanja, spada takođe u domen istraživanja tradicije *nastave filozofije* na našim prostorima u navedenom periodu. Filozofija nastave u tom smislu može imati opšti karakter i da se tiče fundiranja same nastave filozofije u određenom stanovišnom kontekstu (tako se npr. ne može prevideti značaj *novokantovske* struje za formulisanje ciljeva i konkretnih sadržaja nastave filozofije u periodu između dva svetska rata), ali ona može da sadrži i konkretne predstave o akcentu koji se treba staviti na određena gledišta ili sadržaje prilikom izvođenja nastave filozofije. Konkretno razlike u stanovišnom i metodološkom pogledu mogu da se prikažu i na primeru shvatanja određenih filozofskih disciplina kao što je logika ili metodologija, odnosno na primeru udžbeničke literature korišćene u srednjoškolskoj nastavi filozofije, a interesantno je baciti pogled na razliku između te vrste literature i one koja je upotrebljavana na akademskim studijama filozofije u onom vremenu.

1. *Svrha filozofske nastave*

Promišljanje svrhe filozofske nastave može se naći i kod onih autora koji se nisu istakli sistematski relevantnim priložima iz oblasti filozofije, ali koji su se iz didaktičkih razloga bavili ovom problematikom. Izvesni Dragoslav P. Đorđević učinio je to u svom spisu *Filozofska nastava u srednjoj školi* (1930). On pravi razliku između *didaktičkog materijalizma* (primat naučne kompetencije kao zadatak srednjoškolskog vaspitanja) i *didaktičkog idealizma* (izgradnja duhovne ličnosti učenika kao krajnji cilj) i pokušava da prevaziđe njihove jednostranosti (pretrpanost intelektualističke i površnost moralističke nastave), zauzimajući *sintetičko* stanovište. Đorđević glavnu svrhu nastave filozofije vidi u zadovoljenju *metafizičke potrebe* koja se javlja posebno intenzivno u adolescentnom dobu. Tako se može razotkriti izvesni *idealizam* u njegovom stanovištu, pa čak i *psihologizam*. Te nekonzistentnosti nisu netipične za vremenski period u kojem se na ovaj način promišljao smisao filozofske nastave.

2. *Razlika između srednjoškolske i univerzitetske nastave filozofije na primeru dva udžbenika*

Različiti pristupi obradi nastavnih sadržaja mogu se prikazati i na primeru udžbenika koji su bili u upotrebi između dva svetska rata. Autor je to učinio poređenjem srednjoškolskog udžbenika *Logika* (1928) Svetomira Ristića i univerzitetskog udžbenika *Osnovi logike* (1932) Branislava Petrovića. Ova komparacija je utoliko delikatnija, što su se ova dva mislioca međusobno sukobila, osporavajući jedan drugom stručne sposobnosti i kompetencije. Rezultat komparacije je da su bez obzira na stanovišne razlike (i lične animozitete njihovih autora) ova dva udžbenika mogli poslužiti kao *baza* za akademsko proučavanje sadržaja logike i metodologije, odnosno kao *nadgradnja* elementarnih znanja o tim sadržajima stečenih u srednjoj školi.

3. *Nastava filozofije u kontekstu rehabilitacije idealizma*

Možda najrazrađeniji filozofski pokušaj zasnivanja opšte didaktike u XX veku je delo *Filozofija nastave* (1935) koje je napisao danas skoro zaboravljeni neokantovac Artur Libert. U zasebnom članku autor je razmotrio životni put, filozofsku orijentaciju i didaktičku koncepciju ovog intelektualca koji je među prvima stao u odbranu vrednosti humanizma koje su bile ugrožene od

nadolazećeg zla u vidu fašizma. Libert je i biografski vezan za našu sredinu – od 1934. do 1939. godine je prebivao i delovao u Beogradu. Osnovao je društvo i časopis *Philosophia* i tako učinio našu prestonicu centrom duhovne i filozofske kulture u drugoj polovini tridesetih godina. Pored prikaza njegovih sistematskih filozofskih spisa koji govore o krizi vremena, Libert je za sobom ostavio obimnu studiju *Filozofija nastave* u kojoj se takođe razmatra svrha nastave filozofije – delo koje bi i danas trebalo proučavati, kada je ugrožena srednjoškolska nastava filozofije.

4. *Didaktika u svetlu filozofije kontrasta*

Na primeru tzv. *didaktičkog kriticizma* pedagoga i filozofa Miloša R. Miloševića pokazano je kako su se tokom međuratnog perioda preplitala didaktička razmatranja sa onim filozofskim, posebno onim sa elementima *empiriokriticizma*, pa čak i *metafizičkog polarizma*. Poseban akcenat se stavlja na Miloševićevu koncepciju *etike srednje mere* kao vaspitnom idealu: u svakoj delatnosti, pa tako i onoj vezanoj za sticanje znanja i izgradnju karaktera na filozofski način, treba izbegavati krajnosti i držati se – kvazi-aristotelovski – srednjeg puta. To je najbolji način da se opstane u ovom svetu koji je poprište sudara *kontrasta*, što Milošević u metafizičkom maniru pokušava osvetliti u svom glavnom filozofskom delu *Uvod u filozofiju života kroz kontraste* (1936).

V

Una Popović

NASTAVA FILOZOFIJE IZMEĐU OBRAZOVANJA I VASPITANJA: SMISAO NASTAVE FILOZOFIJE U SREDNjim ŠKOLAMA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Istraživački poduhvat preduzet u okvirima Projekta za svoju nit vodilju imao je ispitivanje smisla srednjoškolskog obrazovanja uopšte, a u konkretnom analizu načina na koji je nastava filozofije mogla da figurira u tako postavljenim okvirima.

Period Kraljevine Jugoslavije vreme je velikih previranja na tlu organizacije obrazovnog procesa i razumevanja obrazovanja načelno, a u konkretnom naglašena je bila veza obrazovanja i oblikovanja samog društva. Utoliko je

naročito zanimljivo razmatrati način na koji je društvo reagovalo na takve pokušaje promene i oblikovanja, ali i način na koji je nastava u srednjim školama trebala da premosti jaz između sticanja znanja i vanškolskog života. Nastava filozofije u ovim okvirima pokazuje se kao primer na kom se veoma jasno mogu sagledati sva naznačena previranja i problemi.

1. *Obrazovanje kao vaspitanje: ideja i stvarnost*

Prethodno ocrtani istraživački poduhvat započet je analizom same ideje obrazovanja u kontekstu srednjoškolskog obrazovanja Kraljevine Jugoslavije, odnosno pokušajem da se jasno sagleda mesto nastave filozofije u tako postavljenom okviru. Cilj prve studije bio je takođe i u tome da se obezbedi pozadinsko tlo razumevanja načina na koji je nastava filozofije, pa i filozofija sama figurirala u ovom kontekstu načelno, kako bi se na takvim osnovama u daljem radu mogle izvoditi i konkretnije analize.

Rezultat koji je studijom prezentovan pokazuje da je srednjoškolsko obrazovanje u okvirima Kraljevine Jugoslavije imalo izvanredan politički i društveni značaj, odnosno da je ono bilo shvaćeno kao jedna od poluga izgradnje i učvršćivanja novonastale državne zajednice. U tom smislu srednjoškolsko obrazovanje imalo je naglašeno vaspitni, a ne samo obrazovni aspekt: strukovno usavršavanje i sticanje znanja bili su podređeni vaspitno-oblikotvornoj ulozi obrazovnih ustanova. Posledica toga bilo je izdvajanje izgradnje moralne ličnosti kao neposrednog cilja obrazovanja.

Izgradnja moralne ličnosti u ovom kontekstu, prema rezultatima analize, napušta tradicionalne religiozne okvire, oličene u nastavi veronauke, te pretenduje na više sekularno učenje o moralu: ovaj okret i sam je posledica državne politike ujedinjenja više naroda različitog konfesionalnog opredeljenja, te izgradnje nove matrice identiteta građana. Ostvarenje tog zadatka prirodno je moralo da se osloni i na tradiciju filozofskih promišljanja obrazovanja i morala, što pokazuju i analize u radu.

U tako postavljenom razumevanju srednjoškolskog obrazovanja nastava filozofije ima svoje osobeno mesto. Ono se posebno vidi na primeru etike, odnosno *moralne filozofije*, koja sadržinski neposredno odgovara ovom cilju. Moralna filozofija trebala bi da moralnu svest preoblikuje u svest o moralu, što bi trebalo da rezultuje utvrđivanjem same moralne svesti.

2. *Razumevanja i kritike ideje obrazovanja u Kraljevini Jugoslaviji i status filozofije kao nastavnog predmeta*

Druga studija objavljena u okvirima Projekta orijentisana je na dublju analizu prethodno utvrđene ideje i smisla srednjoškolskog obrazovanja u Kraljevini Jugoslaviji. Ovde je pre svega reč o reakcijama na takvu ideju obrazovanja koje su dolazile iz krugova nastavnika i pedagoga, a koje svedoče o njenim posledicama i problemima koje je izazvala. Rad je posebno fokusiran i na mesto i način razumevanja nastave filozofije u istim okvirima, budući da se na primeru filozofije naročito jasno vide pomenute promene i problemi.

Prema rezultatima sprovedenih analiza, nastava filozofije ispostavlja se kao mesto na kom se celokupno srednjoškolsko obrazovanje sabira u svoj fokus: ona treba učeniku da obezbedi fleksibilan, širok i utvrđen način posmatranja sebe samog i stvarnosti u kojoj živi, sažimajući znanja stečena na drugim nastavnim predmetima. Nastava filozofije, tako, ima izrazito vaspitni cilj: kako analize pokazuju, ovakav njen smisao prihvaćen je i od kritičara i od propagatora državne ideje obrazovanja, iako na sasvim različite načine.

3. *Elementi estetike u nastavi filozofije u srednjim školama Kraljevine Jugoslavije*

Istraživanje je nastavljeno konkretnijom analizom nastave filozofije, a kao fokus razmatranja odabrana je estetika. Estetika je odabrana kao filozofska tema koja nije imala prominentno mesto u planovima i programima nastave filozofije, ali koja upravo zbog toga može da pokaže u kojoj meri je prethodno analizirano razumevanje smisla nastave filozofije zaista i sprovedeno u praksi.

Analiza ponuđena u radu pokazuje da slučaj estetike potvrđuje načelni stav u pogledu nastave filozofije: kao centralna estetička tema u nastavi u srednjim školama Kraljevine Jugoslavije ističe se problem lepog, koji se u tradicionalnom duhu razumeva kao neposredno vezan za problem dobrog. Problem lepog/dobrog u ovom kontekstu dominira i razumevanjem umetnosti, te tako analiza pokazuje različite pozicije razumevanja uloge pojedinih umetnosti u procesu vaspitanja – od negativnog odnosa prema filmu, do pozitivnog odnosa prema epskoj poeziji. U skladu sa tim, dominantne su teme umetničke produkcije i recepcije umetnosti, koje su postavljene na uže psihološkim osnovama.

4. *Metodika nastave filozofije u srednjim školama Kraljevine Jugoslavije*

Razmatranje metodike nastave filozofije u okvirima Projekta ima za cilj da predstavi način na koji se iz perspektive ideje srednjoškolskog obrazovanja u Kraljevini Jugoslaviji vidi implementacija već ocrtanog njenog smisla. Budući da ovdje nije reč toliko o usvajanju nastavnih sadržaja, već o vaspitanju moralnog čoveka (i uzornog građanina), manir same nastave postaje u ovom periodu problem po sebi.

Kako analize pokazuju, osnovni problem nastave filozofije u ovom okviru orijentiše se između dva pola: sa jedne strane problema apstraktnosti same filozofije i načina na koji se ona može približiti učenicima i učiniti delatnom u kontekstu njenog dominantno vaspitnog karaktera, a sa druge strane ideje nastave filozofije kao mesta sabiranja svih prethodno stečenih znanja. Analize u radu pokazuju mnoge pojedinačne metodičke prakse koje su bile osmišljene u svrhu rešenja tih problema, a za veliki broj njih se ispostavlja da su po svom duhu veoma savremene.

* * *

Rezultati analiza sprovedenih u okvirima istraživačkog poduhvata unutar Projekta ocrtavaju sliku nastave filozofije u srednjim školama Kraljevine Jugoslavije iz perspektive njenog smisla i važenja, te s obzirom na konkretne prakse realizacije takve ideje. Rezultati pokazuju da ideja nastave filozofije kao pre svega vaspitno usmerenog predmeta dominira ovim periodom, iako se ova ideja donekle problematizuje s obzirom na uže obrazovni karakter filozofije kao sabirališta svih znanja. Sa druge strane, ključni problemi nastaju kada takvu ideju treba primeniti u praksi, o čemu svedoče divergentni stavovi mislilaca tog vremena.

Kako analize pokazuju, nesumnjiva je činjenica da u ovim okvirima nastava filozofije zadobija sasvim osoben status, različit od onog koji je imala pre stvaranja Kraljevine. Promena statusa filozofije naporedna je tendenciji sekularizacije društva (ili bar obrazovanja), pri čemu je nastava filozofije viđena kao posrednik utvrđivanja vrednosne orijentacije pojedinca kao budućeg člana društva. Iako kao takva još uvek bitno ograničena državnom ideologijom, nastava filozofije ovim ipak zadobija neku vrstu osamostaljenja i istaknute vrednosti.

Napokon, istraživanje promena u razumevanju i organizaciji srednjoškolskog obrazovanja, a posebno nastave filozofije, pokazuje se izuzetno zanimljivom i s obzirom na savremenu perspektivu, budući da je poslednjih

nekoliko godina aktuelna reforma srednjoškolskog obrazovanja. Problemi i rešenja koja možemo naći vezane za ideju obrazovanja kao vaspitanja u Kraljevini neobično mnogo korespondiraju problemima sa kojima se i danas suočavamo, te njihovo razmatranje povratno može doprineti boljem razumevanju naše savremene situacije.

VI

Mina Đikanović

NASTAVA I SVRHA FILOZOFIJE

Osobnosti filozofije u odnosu na posebne znanosti nužno se odražavaju i na institucionalizovano izučavanje filozofije. Pitanje predmeta, svrhe i metode filozofije nije samo perenirajući interes same filozofije kao znanosti, već i movens čitavog niza značajnih izazova kada je u pitanju pozicioniranje filozofskih disciplina unutar srednjoškolskog obrazovnog sistema. Istraživanje je bilo usmereno upravo na problem odnosa između razumevanja filozofije i njenog statuiranja u programima vojvođanskih gimnazija u međuratnom periodu. Drugim rečima, primarni istraživački interes bio je vođen pitanjem mogućnosti posredovanja filozofije kao znanosti i filozofije kao nastavnog predmeta u međuratnim gimnazijama Vojvodine.

1. *Značaj filozofske nastave za preispitivanje svrhe srednjoškolskog obrazovanja*

Imajući u vidu Kantov stav o prosvetljenosti kao izlasku iz samoskrivljene nezrelosti i Hegelovo poimanje obrazovanja kao doterivanja posebnosti da se ponaša po prirodi stvari, postavlja se pitanje kako je moguće da se sama obrazovanost shvata samo kao sredstvo, a ne uvek u isto vreme i kao cilj. Upravo bi se u takvoj relativizaciji ideje obrazovanosti mogao pronaći uzrok onoga što je Sardžent odredio kao neuspeh obrazovanja u prvoj polovini XX veka. Kada je u pitanju sama filozofija, čini se da je njena uloga u sistemu školovanja specifična, budući da se u njoj još uvek ogleda platonovska predstava o dijalektici kao kruni sveg znanja. Kroz razmatranje teze da filozofskoj nastavi pripada specifičan položaj u sistemu srednjoškolskog obrazovanja, autor je, u prvoj fazi istraživanja, nastojao da osvetli put ka odgovoru na pitanje da li bilo koji srednjoškolski predmet – uključujući filozofiju – može uticati na konkretne svrhe koje se tom nivou školovanja pridaju. Stoga je prva faza

obeležena ispitivanjem mogućeg uticaja nastave filozofije na svrhu gimnazijskog obrazovanja kao takvog.

2. *Problem vaspitanja građanina*

U drugoj fazi istraživanja, autor je nastojao da svrhu srednjoškolskog obrazovanja dovede u vezu sa svrhom same filozofije posredstvom ideje vaspitanja građanina, odnosno, uspostavljanja valjanog karkatera. Problem građanskog vaspitanja i obrazovanja je relevantan filozofski, politički, obrazovni, društveni, etc. problem svakog vremena. Pitanje formiranja valjanog ljudskog karaktera i njegovog oblikovanja za sve nivoe delanja zanima filozofske duhove još od Aristotelovog vremena. Za Aristotela, tematika građanskog vaspitanja pripada praktičkoj filozofiji kao celini, a posebno politici. Međutim, Aristotelovo razumevanje biti praksisa u bitnom se razlikuje od modernog shvatanja koje nalazimo kod Hegela. Za razliku od antičkog spontanog jedinstva običajnosti, moderna društvenost se oblikuje na način stalne napetosti između različitih načina slobode, odnosno, različitih poredaka delanja. U svom referatu o potrebi za uvođenjem građanskog vaspitanja u školski sistem međuratne Srbije, Svetolik Avramović ukazuje na nužnost razlikovanja nacionalne i građansko-socijalne svesti, argumentujući u korist ove druge. Autor je nastojao da istraži u kojoj je meri Avramovićeva tematizacija političke svesti na liniji aristotelovske i hegelovske tradicije, a time i da rasvetli odgovor na pitanje o mogućnosti uticaja nastave filozofije na formiranje ljudskog karaktera.

3. *Određenje filozofije*

Treća faza istraživanja obuhvata ispitivanje odnosa između određenja filozofije i njenog statusa unutar srednjoškolskog nivoa obrazovanja. U svom delu *Metodika više osnovne i srednje nastave* Miloš R. Milošević navodi da se pod filozofijom podrazumeva „razmišljanje o životu”. Na tom tragu, autor je nastojao da pokaže temeljnu vezu između određenja filozofije i značaja koji joj se pridaje unutar same filozofske koncepcije, ali i unutar odgovarajućeg povesnog horizonta, što se obrazlaže na primerima Aristotelove, Kantove i Hegelove filozofije. U takvom kontekstu se pokazuje da samo određenje filozofije ne samo da pregnantno izražava duh određene filozofske koncepcije, već fundamentalno oblikuje i percepciju filozofije unutar sistema obrazovanja.

4. *Kritičko mišljenje kao filozofski vaspitni cilj*

Četvrta faza istraživanja bila je usmerena na mogućnost da se bit srednjoškolskog obrazovanja i bit obrazovanja u filozofiji obuhvate zajedničkim ciljem. Ta pretpostavljena svrha filozofske edukacije, ali i čitavog vaspitno-obrazovnog procesa označena je kao razvijanje kritičkog mišljenja. Osnovni cilj nastave filozofije u vojvodanskim gimnazijama između dva rata određen je kao izrazito vaspitni i predstavlja podsticanje razvijanja kritičkog suđenja kod učenika. Budući da je konkretan srednjoškolski predmet sačinjen iz nastave logike i psihologije, postavlja se pitanje kako je moguće da nastava filozofije ispuni zadati cilj na osnovu ovog nastavnog sadržaja. Nastava filozofije bi trebalo da vaspitanjem podstiče na kritičko mišljenje, koje se razume kao reakcija na probleme koji iskrsavaju prevashodno u oblasti teorijske filozofije, dok se problematika praktičke filozofije ostavlja dobrim delom po strani. Kako bi se ocenilo da li je zadati vaspitni cilj nastave filozofije samo deklarativan, razmotren je status praktičkih filozofskih disciplina i zastupljenost njihovih tema u nastavi, čime se ukazuje na opštije stanje filozofije i raspoloživih sredstava za ispunjenje njene uloge u kontekstu srednjoškolskog obrazovanja.

Na taj način je istraživanje zaokruženo kroz istraživanje četiri relevantne teme u vezi s filozofijom kao nastavnim predmetom u međuratnim gimnazijama Vojvodine: problemom svrhe srednjoškolskog obrazovanja, problemom vaspitanja građanina, problemom određenja filozofije i problemom kritičkog mišljenja.

VII

Nevena Jevtić

GIMNAZIJSKA FILOZOFIJA IZMEĐU SCIJENTIZMA I KRITIKE

U periodu između dva rata na ovim prostorima moguće je pratiti istoriju prosvetnih prilika s obzirom na međusobno uslovljavanje političkog života i organizacije školstva i smisla edukativnih praksi. Modernizacija školstva, na kojoj se mnogo u ovom periodu radilo kako u administrativnom, tako i u teorijskom smislu, ipak je predstavljala sekundarni cilj političkog nastojanja državnog aparata. Sistem srednjoškolskog obrazovanja je podrazumevao dostupnost određenog tipa škole određenoj klasi društva, reprodukujući time uslove otežane socijalne mobilnosti. Gimnazija je i dalje imala svoj prepo-

znatljivi socijalni prestiž i predstavljala vrlo restriktivnu obrazovnu ustanovu, kako u pogledu ekonomske moći i klasne pripadnosti svojih polaznika, tako i u pogledu njihovih intelektualnih sposobnosti. Prema mišljenju one inteligencije koja je direktno ili indirektno uključena ili zainteresovana za obrazovni proces, modernizacija škole je smatrana za srž i osnov modernizacije društva. Pretpostavke toga su svakako sam unutrašnji preobražaj škola, ali i postojanje određenih zakona i uopšte sistematska državna pomoć prosvetnom procesu (u vidu pomoći pri materijalnom situiranju učitelja i profesora, osnivanju novih škola, što boljem opremanju postojećih škola). Na prvi pogled se čini da je postojala neka linija uticaja ovih ocena stručne javnosti na držanje državne uprave. Međutim, faktički je za potrebe stvaranja budućih administrativnih kadrova državnoj upravi valjao i dalje stari duh gimnazijskog obrazovanja, sa doduše tom karakteristikom da je najdominantniji tip gimnazije bila realna gimnazija. Dakle, s jedne strane, imamo i dalje netaknut status gimnazije kao one škole koja zaista proizvodi inteligenciju, a sa druge strane, imamo veliku mrežu škola koje će omogućiti obrazovanje onih koji uzimaju najneposrednije učešće u privrednom procesu. Podrazumeva se to da je po završetku potonjih škola viši obrazovni sistem načelno zatvoren za njihove polaznike. Proklamovano proizvođenje „valjane” inteligencije, u okolnostima razdiruće ekonomske i socijalne krize, išlo je ka političkom cilju oblikovanja generacije onih koji će izneti veliki jugoslovenski ideološki projekat.

S obzirom na elementarnost s kojom je koncipiran, gimnazijski predmet „osnovi filozofije” je morao doprinositi petrificiranju elitističkog položaja gimnazijskog obrazovanja. Ovaj predmet je definitivno podrazumevao još svedeniju nastavnu građu u odnosu na dominantan koncept iz prethodnog perioda odnosno „filozofsku propedeutiku”. Izuzetno je bitno razmotriti kako se nastava filozofije konkretno situirala unutar ovog nestabilnog procesa modernizacije školstva i kakva joj je uloga pripala.

S obzirom na to kako se dominantno shvata filozofija, onako kako to formulišu ljudi od struke, mogli su se ocertati očekivani vaspitni i obrazovni doprinosi gimnazijskom obrazovanju. Takozvani realni predmeti dobijali su sve veći značaj u odnosu na one koji su pripadali krugu klasičnih studija i imali ključnu obrazovno-vaspitnu vrednost u sklopu „zastarelog” humanističkog obrazovnog ideala. Ovu tendenciju ispratili smo u radovima istaknutijih nastavnika i metodičara u njihovim pokušajima da re-etabliraju nastavu filozofije u novim okolnostima. Oni legitimišu usklađivanje nastave filozofije sa opštim duhom „modernog realizma”. Usklađivanje je išlo ruku pod ruku sa daljnjim sadržinskim osiromašenjem nastavne građe i potpunim zapostavljanjem disciplina praktičke filozofije. Koncept „osnovi filozofije” predstavlja onaj modus nastave filozofije koji je polazna tačka u svim raspravama vezanim za status

i smisao nastave filozofije u gimnazijskom obrazovanju. Sva disciplinarna raznovrsnost tema, problema i materijala koja zaista karakteriše filozofiju, u pogledu nastavne građe ovog predmeta, redukovana je na dve oblasti: psihologiju i logiku. One pokazuju najviši stepen približavanja scijentističkoj paradigmi, tako da se mogu podučavati tako da se nastava drži onih činjenica u vezi sa kojima nema temeljnih neslaganja i rasprava (pa čak i prividno).

U skladu sa ovim su pisani i udžbenici korišćeni pri nastavi filozofije u gimnazijama na prostoru Vojvodine, te tako i udžbenik *Logika* Svetomira Ristića. On je svoja fundamentalna filozofska shvatanja, kao što su problem odnosa filozofije i nauke uopšte, ugradio u koncept logike za potrebe srednjoškolskog obrazovanja. Kako bi se logika, ali i filozofija uopšte, re-etablirale unutar nove obrazovne paradigme, potrebno je bilo pokazati njenu čvrstu vezanost za posebne nauke.

Međutim, osnovni cilj nastave filozofije u ovom periodu je od strane zvaničnih programa određen kao izrazito vaspitni. Ovaj zadatak se ogledao u podsticanju i razvijanju kritičkog suđenja kod učenika. Ono nije shvaćeno isključivo kao sredstvo daljeg sticanja stručnog znanja, već i te kako kao instrument snalaženja u sferama praktičkog života. Kao jedan od ključnih problema, uz znatne „teorijske” nesuglasice u pogledu obrazovnog doprinosa i značaja pojedinih filozofskih disciplina, predstavljao je i manjak podataka o faktičkom izvođenju nastave („na terenu”). Međutim, pokazuje se kako se kritičko mišljenje razumevalo kao reakcija na probleme iskrsele prevashodno u oblasti teorijske filozofije. Status praktičkih filozofskih disciplina i zastupljenost njihovih tema u nastavi je izrazito nepovoljan. Postoji, dakle, „poverenje” u moć filozofije da kontinuirano ostvaruje optimalni rezultat na pretpostavkama koje joj „pripadaju” u okviru modernog sistema obrazovanja, koliko god te pretpostavke bivale sve skromnije. To što problematizacija ovog „poverenja” izostaje aktualizuje pitanje o vezi vodeće ideologije i političkog ustrojstva država i raskoraka između zadatih i ostvarivih vaspitnih ciljeva nastave uopšte.

VIII

Marica Rajković

REKONSTRUKCIJA NASTAVE FILOZOFIJE U SRPSKIM GIMNAZIJAMA U VOJVODINI U MEĐURATNOM PERIODU

U okviru istraživanja „Nastava filozofije u srpskim gimnazijama Vojvodine u međuratnom periodu” sproveden je pokušaj temeljne rekonstrukcije nastave filozofije u svom punom teorijskom obimu, sa jedne strane, i u svom

konkretnom izvođenju u okviru školskih planova i programa, sa druge strane. U okviru prvog od navedenih tekstova: *Forma i sadržaj nastavnog predmeta u okviru vlastite epohe*, pružen je teorijski osnov za razumevanje specifičnosti i funkcija nastave filozofije u gimnazijama uopšte. Naredna dva teksta: *Dela Branislava Petronijevića u nastavi filozofije u međuratnom periodu* i *Dela Borislava Lorenca u nastavi filozofije u međuratnom periodu*, predstavljaju prikaze ključnih udžbenika iz filozofije, korišćenih u okviru nastavnog plana i programa za konkretan istorijski period. Na kraju, koautorskim radom u tekstu *Kritičko mišljenje kao filozofski vaspitni cilj* (Nevena Jevtić, Mina Đikanović i Marica Rajković), zaokružena je rekonstrukcija misaonih pretpostavki i njihovog konkretnog izvođenja u gimnazijskom programu u međuratnom periodu.

1. *Forma i sadržaj nastavnog predmeta u okviru vlastite epohe*

U okviru prvog teksta istraživanja, autor tematizuje kompleksan odnos između nastavnog predmeta i *duha vremena* vlastite epohe, odnosno, odnosa između društveno-istorijskog konteksta i izvornih ciljeva određene naučne discipline. Kroz primere sadržaja nastave filozofije u okviru nastavnih planova srpskih gimnazija u Vojvodini u međuratnom periodu, razmatra se i povesni proces reformi samog oblikovanja nastavnih predmeta, njihovog sadržaja i rasporeda. Za razumevanje misaonih pretpostavki ovog istraživanja bilo je važno ukazati na značajne didaktičke teorije koje su bliske ključnim filozofskim koncepcijama – koje razmatraju *učenje uopšte* (npr. Pestalocijeva teorija u odnosu na Sokratovu majeutičku metodu). Filozofija kao nastavni predmet uvek je prilagođena ciljevima i potrebama postojeće epohe, što je moguće zapaziti i u formi (nastavnom planu) i u sadržini (nastavnom programu) njene konkretizacije.

2. *Dela Branislava Petronijevića i nastava filozofije u međuratnom periodu*

Drugi tekst predstavlja prelaz sa opštih nastavnih planova i programa i njihovih teorijskih ciljeva na prikaz konkretnih dela koja su bila korišćena kao udžbenici iz filozofije u gimnazijskoj nastavi u međuratnom periodu. Značaj tog prikaza sadržan je u neposrednom uvidu u udžbenike tog doba, u ovom slučaju dela Branislava Petronijevića, budući da su za tekst korišćena autentična izdanja tih knjiga objavljena do '40.-ih godina XX veka. Praćenjem te-

matskih celina dela navedenih u školskim planovima i programima moguće je gotovo u potpunosti rekonstruisati celokupnu formu nastave filozofije u školama u Vojvodini u međuratnom periodu. Dela koja su korišćena za prikaz u ovom tekstu ne sadrže samo teme i lekcije koje pružaju uvid u čitavu nastavu filozofije, već kao trag vlastitog doba čuvaju čak i beleške na marginama stranica i rukom pisanu posvetu od strane samog autora, što predstavlja dodatan detalj koji oživljava epohu koja ne bi trebalo da bude zanemarena.

3. *Dela Borislava Lorenca i nastava filozofije u međuratnom periodu*

U okviru trećeg teksta nastavljeno je rekonstruisanje nastave filozofije kroz prikaz najvažnijih dela Borislava Lorenca, pre svega dela *Psihologija*, koje je korišćeno kao udžbenik iz filozofije u srednjim školama u Vojvodini tokom međuratnog perioda. Neposrednim uvidom u udžbenik rekonstruiše se konkretni plan i program nastave filozofije, kao i tematske celine koje je predmet *filozofija* obuhvatao. Prikazivanjem filozofski relevantnih delova udžbenika navode se konkretne teme, pojmovi i autori koji su tematizovani, budući da delo koje je propisano kao udžbenik svedoči ne samo o konkretnom nastavnom planu u školama, već i o mnogo široj naučno-filozofskoj atmosferi i tendencijama kada je filozofsko obrazovanje u pitanju.

4. *Kritičko mišljenje kao filozofski vaspitni cilj*

Koautorskim radom na poslednjem tekstu dosadašnjeg istraživanja sprovodi se rekapitulacija odnosa između opštih i univerzalnih filozofskih ciljeva i konkretnog istorijskog izvođenja tih ciljeva u nastavi filozofije u srpskim gimnazijama u Vojvodini u međuratnom periodu. Uprkos brojnim razlikama u tumačenju konkretnih nastavnih ciljeva i metoda, te njihovim različitim sprovođenjem u svakom pojedinačnom školskom sistemu, kritičko mišljenje ostaje neumitna svrha i cilj svake filozofske nastave. U meri u kojoj je taj cilj uspešno pozicioniran i izveden u određenom nastavnom planu i programu, uspešna je i sama nastava filozofije.

IX

Nikola Tatalović

NASTAVA FILOZOFIJE UNUTAR SREDNJOŠKOLSKOG
OBRAZOVANJA: IDEJA I PRAKSA

1. *Analiza nastave filozofskih predmeta u „Programima i „Izveštajima” gimnazija u Subotici, Sremskoj Mitrovici i Somboru (1918-1940)*

Da bi se utvrdilo opšte stanje filozofije kao nastavnog predmeta u gimnazijama na području Vojvodine u periodu između dva svetska rata, nije dovoljno analizirati *Nastavne planove i programe*, već je, i pre svega, na temelju *Izveštaja* neophodno utvrditi, u meri u kojoj je to moguće, koji je obrazovni profil nastavnika držao nastavu filozofije, po kojim udžbenicima, u kojim razredima, i u kom obimu. Razlog tome počiva u činjenici da *Nastavni planovi i programi* sami po sebi predstavljaju jedno *treba*, međutim, s obzirom da se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca uspostavlja nakon rata i nastoji konsolidovati na svim planovima, situacija nastave filozofije „na terenu” može značajno odstupati od predviđenog, te se iz datog razloga istraživanje usmerilo u pravcu ispitivanja faktičkog stanja nastave kako bi se stekla celovita slika filozofije kao nastavnog predmeta. U pogledu na prethodno rečeno akcenat u radu je stavljen na analizu *Izveštaja*, a zbog obimnosti zadatka autor se u radu ograničio na analizu *Izveštaja* i *Nastavnih planova* gimnazija u Subotici, Sremskoj Mitrovici i Somboru. U radu se daje kratak prikaz nastanka i razvoja svake od gimnazija do prvog svetskog rata, sa ciljem kako da se razume povesna situacija u okviru koje gimnazije deluju i stanja u kojem se nalaze, tako i da se pokuša utvrditi početak nastave filozofije u svakoj od gimnazija koje se uzimaju u razmatranje. Nakon toga rad preduzima detaljnu analizu nastavnih izveštaja koji su dostupni za period od 1918. do 1940. godine. Analiza pokazuje da se nastava filozofije – filozofske propedeutike – unutar srednjoškolskog obrazovanja u međuratnom periodu, u najvećem broju slučajeva, sprovodila kroz izvođenje nastave logike u sedmom razredu, gde su kao udžbenici podjednako bile zastupljene *Logika* Blagoja Markovića i *Logika* Svetomira Ristića i izvođenje nastave psihologije u osmom razredu, gde su dominirali *Osnovi eksperimentalne psihologije* Branislava Petronijevića.

2. *Refleksije mesta nastave filozofije unutar srednjoškolskog obrazovanja (1918-1940)*

Drugi rad unutar Projekta posvećen je analizi promišljanja ljudi iz struke o mestu, ulozi i značaju nastave filozofije unutar srednjoškolskog obrazovanja u međuratnom periodu, bazirajući se pre svega na tekstu Dragoslava P. Đorđevića *Filozofska nastava u srednjoj školi* iz 1930. godine. Analiza je utvrdila da Đorđevićeve refleksije mesta i uloge nastave filozofije unutar srednjoškolskog obrazovanja govore iz vlastitog vremena, tj. da je pitanje mogućnosti jedinstvenog obrazovnog sistema ujedno i pitanje mogućnosti jedinstva države. Prethodno rečeno biva još uočljivijim ukoliko se Đorđevićovo razumevanje smisla nastave filozofije uporedi sa promišljanjem identičnog pitanja od strane Ljubomira Nedića iznetog četrdeset godina ranije. Nakon kontrastiranja Đorđevićevih i Nedićevih refleksija, i ukazivanja na dodirne tačke Đorđevićevog razumevanja filozofije sa razumevanjem smisla filozofije Svetomira Ristića i Vladana Maksimovića, rad ispituje u kojoj meri je Đorđevićeva ideja „sistema školske filozofije” bila u skladu sa onim što su projektovali nastavni planovi i programi, ali i sa onim kako se nastava filozofije faktički izvodila. Rezultati analize sprovedene u radu pokazuju da se nasuprot Đorđevićevoj ambiciozno zamišljenoj ideji *sistema školske filozofije*, koja je podrazumevala, između ostalog, povećan broj časova, izmenu sadržaja filozofskih predmeta, nastava filozofije odvijala u skladu sa Nedićevim idejama iznetim četrdeset godina ranije.

3. *Uvod u filozofiju Vladana Maksimovića*

Period izrade i usvajanja novih nastavnih planova i programa od 1929. do 1933. godine prati razvijena svest o ulozi nastave filozofije unutar srednjoškolskog obrazovanja. Međutim, novousvojeni nastavni planovi i programi pre svega donose promene u broju časova, te rasporeda filozofskih predmeta, dok u faktičkom sprovođenju nastave filozofije ne donose nikakve novine: sadržaj filozofskih predmeta, udžbenici koji su dominirali u prethodnom periodu i dalje su dominantni. Oštra suprotstavljenost Đorđevićevog ambiciozno zamišljenog sistema školske filozofije i vladajuće ideje parcijalnog „nesistematskog” izvođenja nastave filozofije kroz nastavu logike i psihologije, na prvi pogled iscrpljuje polje mogućih ideja izvođenja nastave filozofije unutar srednjoškolskog obrazovanja u međuratnom periodu. Međutim, izvesna alternativa je postojala, alternativa koja je, sa jedne strane, bila u stanju da zadovolji Đorđevićevu potrebu za sistematičnošću, dok, sa druge strane

nije podrazumevala povećan broj časova filozoskih predmeta, te je time bila u skladu sa smanjenjem broja časova koje se dogodilo usvajanjem novih nastavnih planova i programa. Ta alternativa je *Uvod u filozofiju* Vladana Maksimovića iz 1925. godine, monografija koju je Glavni prosvetni savet preporučio kao pomoćnu knjigu u srednjoškolskoj nastavi i bogoslovijama.

4. „Sistematsko-didaktički uvod u filozofiju” Stjepana Cimermana

U radu se nastavlja linija istraživanja započeta u prethodnom radu „Uvod u filozofiju Vladana Maksimovića”, istraživanja koje je vođeno pitanjem mogućnosti alternativnog oblika nastave filozofije između dva svetska rata. „Sistematsko-didaktički uvod u filozofiju” Stjepana Cimermana pobuđuje istraživačku pažnju upravo kao mesto mogućeg kompromisa između Đorđevićevog „sistema školske filozofije” i vladajuće ideje „nesistematskog” izvođenja nastave filozofije, kroz nastavu logike i psihologije. Stjepan Cimerman se u „Sistematsko-didaktičkom uvodu u filozofiju”, koji je određen pitanjem sistematskog uređenja filozofskih disciplina i pitanjem didaktičkog uvoda u filozofiju, a oboje imajući u vidu potrebe srednjoškolskog obrazovanja, za razliku od Maksimovića, usredsređuje pre svega na spoznajne moći (u krajnjem držeći da je pitanje spoznaje osnovno filozofsko pitanje), gde potanko raspravlja o svakoj, pružajući adekvatna terminološka rešenja, te iz tog razloga posebno zaslužuje istraživačku pažnju.

X

Stanko Vlaški

JUGOSLOVENSKI IDEAL I FILOZOFSKA *PAIDEIA*

Život vaspitno-obrazovnog sistema država koje počivaju na heterogenosti svog nacionalnog, verskog, jezičkog i ekonomskog bića, permanentni je izazov borbe za integritet tog sistema. Takvim je životom živela prosveta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, docnije Kraljevine Jugoslavije, jer međuratna južnoslovenska monarhija jeste bila živi izraz izvorne, višestruke raznorodnosti sopstvenog povesnog bića. Borba za jugoslovenski prosvetni integritet istovremeno je značila borbu za ozbiljenje ideala jugoslovenskog narodnog i nacionalnog jedinstva. Pojmovno zasnivanje kako prosvetnog, tako i nacionalnog jedinstva predstavljalo je žižnu tačku rada najznačajnijih jugoslovenskih filozofa međuratnog doba. Među tim misliocima važno mesto

zauzimaju autori koji su na različite načine stajali u vezi sa srpskim gimnazijama međuratne Vojvodine. U njihovim, filozofskim odgovorima na izazov prosvetnog izmirenja jugoslovenskih protivrečja, ali i antinomija Evrope u periodu između dva svetska rata, neophodno je bilo izričito ili implicitno pozicioniranje sâme nastave filozofije u rađajućem prosvetnom sistemu.

1. *Pitanje mogućnosti opštevažeće pedagogije u filozofiji obrazovanja Milana Ševića*

Spremnost istaknutog novosadskog kulturnog radnika Milana Ševića (1866–1934.) da Diltajevom (Wilhelm Dilthey) pitanju o mogućnosti opštevažeće pedagogije pripiše programski značaj za razvijanje sopstvene filozofije obrazovanja, verno je svedočanstvo o njegovoj nameri da svojom pedagoškom koncepcijom uzme učešće u rešavanju teškoća jugoslovenske povodne stvarnosti. Na istom, diltajevskom tragu, Šević je mogao kritički da vrednuje nedostatnost eventualne apriorističke unifikacije jugoslovenskog školstva, kao i tolerancije prema sklonosti ka partikularizaciji prosvete, pri kojoj bi se čuvale navodne vaspitno-obrazovne specifičnosti etničkih i teritorijalnih jedinica južnoslovenske monarhije. U prilikama krajnje diferenciranosti srednjoškolskog obrazovanja, kako u Kraljevini SHS/ Jugoslaviji, tako i u drugim evropskim zemljama, pitanje o mogućnosti opštevažeće pedagogije kod Ševića se konkretizuje u liku natorpovskog (Paul Natorp) pitanja o *jedinstvenosti škole*. To pitanje je kod Novosađanina stalno konotirano i kao filozofsko pitanje, ali oni od kojih Šević očekuje odgovor pre svih su *učitelji*, odnosno predavači u školstvu uopšte. Njihov rad bi morao da počiva na jedinstvenoj stručnoj i pedagoško-metodičkoj spremi i kao takav bi bio svojevrsna totalna praksa filozofije kako njen pojam razume Šević. Takvoj praksi isuviše često je isprečena srednjoškolska filozofija, jer se ona, prema Ševiću, pokazuje kao bliska apstraktnom verbalizmu i dogmatici. Korekciju takve *nastave u filozofiji* za Ševića uvek može da sprovede *filozofija u nastavi*, i to kao stalno reflektovanje filozofskih aspekata kako humanističke, tako i prirodnjačke nastavne građe. Filozofija se tako pokazuje kao nužni momenat *paideia-e*.

2. *„Pedagoška” Jugoslavija i filozofsko zasnivanje etnopsihologije*

Jugoslovenska prosvetna realnost tridesetih godina prošlog veka nije pokazivala razumevanje za „misionarsku” ulogu filozofije u razrešenju protivrečja školske organizacije. O tome svedoči činjenica da u toj dekadi gi-

mnazijska „nastava u filozofiji” trpi znatno smanjenje časovnog fonda zarad uvođenja *etnologije* u nastavne planove. Novi nastavni predmet polazi od samorazumljivih pretpostavki o postojanju jedinstvene psihologije jugoslovenskog naroda, čija bi eksplikacija trebalo da pomogne ostvarenju istinskog ideala: kulturnog i duhovnog jedinstva Jugoslavije! Takva marginalizacija školske filozofije istovremeno je pak značila potvrdu filozofskih napora grupe mislilaca koji su bili zaokupljeni *etnopsihološkim* istraživanjima, poput Prvoša Slankamenca (1892–1952.), Vladimira Dvornikovića (1888–1956.) i Miloša N. Đurića (1892–1967.). Ti naponi su se odvijali naporedo sa procesom političke reorganizacije južnoslovenske monarhije. U dobu u kojem je zapadna filozofija izgradila nepoverenje prema nadindividualnim entitetima, jugoslovenski filozofi se, pre svega kroz dijalog sa Vuntovom (Wilhelm Wundt) psihološkom koncepcijom, upućuju ka stavu da je jedinstvenost jugoslovenskog vaspitanja i obrazovanja moguća na osnovu postojanja jedinstvenog jugoslovenskog psihološkog tipa, *dinamičkog* karaktera ili *duše* jugoslovenskog naroda. Po ugledu na Herdera (Johann Gottfried Herder), jugoslovenski etnopsiholozi njene pojave pronalaze u produktima kolektivne svesti, a naročito u narodnoj poeziji. Narodno pesništvo je trebalo da bude istaknuto kao element koji je u stanju da pruži potporu integraciji „pedagoške” Jugoslavije.

Iako je filozofski zasnovana etnopsihologija predstavljala važan faktor u oblikovanju prosvetne politike Kraljevine Jugoslavije, ona nije doprinela reformisanju filozofske nastave u jugoslovenskim gimnazijama. Nastava psihologije i logike zadržala je svoju formalizovanu i scijentizovanu strukturu, čime je „pedagoška” Jugoslavija ostala u raskoraku između prirodno-naučnih strujanja koja su se odražavala na programe pojedinačnih nastavnih predmeta i zakasnele težnje da se u dosluhu sa herderovskim i romantičarskim motivima *kreira* narodni identitet.

3. *Kultura panhumanizma. O međuratnoj filozofiji Miloša N. Đurića*

Etnopsihološka istraživanja jugoslovenskih filozofa nisu nužno bila konzervativnog i etnocentričkog karaktera. Slankamenac i Dvorniković su nastojali da naglase razvojnu, dinamičku komponentu etnopsihološkog rada. Panhumanistička filozofija kulture cenjenog filozofa i heleniste, a u periodu od 1916. do 1920. i učitelja mitrovačke Realne gimnazije Miloša N. Đurića, pokušava da se gradi kao ontologizacija tvorevina narodne kulture koja će isto tako značiti *budućnosni* uzor za povesni život nove južnoslovenske države. Kultura panhumanizma zbog toga može biti shvaćena kao pokušaj

filozofskog oblikovanja sveobuhvatne pedagoške paradigme Kraljevine Jugoslavije. Takvom paradigmom jugoslovenska *paideia* za Đurića će doći do šanse da ostvari svoju daleko obuhvatniju, istinsku povesnu ulogu i uzdigne se iznad okoštale civilizacijske dihotomije Istoka i Zapada, kao i onoga nacionalnog i kosmopolitskog u vlastitom biću. Zapadna tehnička racionalnost jeste najčešći predmet Đurićevih kritičkih osvrtā, ali tu kritiku treba posmatrati kao momenat u procesu destruiranja *svakog* kulturološkog monopola, koji u romantičarskom maniru sprovodi Đurić. Takvim monopolima obrazovane su pedagoške paradigme koje se, prema Đuriću, pokazuju kao jednostrane. Jugoslovenska filozofija kulture mora prepoznati njihovu relativnost! Jedina prepreka dezintegraciji savremenog čoveka jeste u integrisanju onoga razumskog i onoga osećajnog, nagonskog i instinktivnog, zbog čega se *svečovek* kod Đurića javlja kao savršeni *individualitet* koji prebrođuje moderni *individualizam*. Pojmom *svečoveka* ovaj Slavonac definiše budući, pedagoški i kulturotvorni doprinos slovenskog Juga novom životu čovečanstva. Sa druge strane, uverenost u neposrednu poopštivost ovakvog pojma kulture nju ostavlja prepuštenom proizvoljnim sadržinskim konkretizacijama, što ostaje problematičnim mestom Đurićevog pojma panhumanizma.